

ÇAĞDAŞ CAMİ MİMARLIĞI

Türkiye’de 20. Yüzyıl Cami Mimarisi

Türkiye’de son 50 yıl içerisinde inşa edilen camilerin niteliği, çağdaş Türk mimarisinin en önemli sorunlarından birini oluşturmakta, geçmiş yüzyılların mimari üsluplarına öykünme bu dönemin ürünü olan yetmiş bini aşkın caminin ortak özelliği olarak ön plana çıkmaktadır. 1960’lardan itibaren başta İstanbul olmak üzere Anadolu’nun çeşitli kentlerinde çağdaş cami tasarımının ilk özgün örneklerinin inşa edildiği bilinmekle birlikte, ne yazık ki, araştırmalar bu camilerin sayısının Türkiye genelinde yüze ulaşmadığını göstermektedir.

Ülkemizdeki çağdaş üslup arayışındaki camilerin sayısının bu denli az olması şaşırtıcıdır. Bunun temel nedenlerinden biri 60’lı yılların ülkemizde çarpık ve sağlıksız kentleşmenin ve imar faaliyetlerinin hızının arttığı dönem olmasıdır. Doğal olarak, bu dönemle son derece uyumlu bir cami mimarisi tüm kentlerimize egemen olmuştur. Son 50 yılda yurt genelinde inşa edilen binlerce camide geçmiş yüzyılların mimari üsluplarının kötü ve deforme edilmiş kopyalarının uygulandığı görülmektedir. 20. yüzyılda cami inşa ederken, 16. yüzyıl camilerinin örnek alınmasının, bu kopyalama yapılırken de referans alınan binaların mükemmelliğinden uzak, bozuk oranlı benzerlerinin inşa edilmesinin nedenleri mimarlık bilimi dışında, toplumbilim gözlüğüyle de incelenmesi gereken bir olgudur.

“Çağdaş” ya da “modern cami” mimarisi denildiğinde mimarlık eğitimi almış bir kent yöneticisinin dahi kafasının net olmadığı anlaşılmaktadır. Bir gazetede Göztepe Parkı’nda yapılması düşünülen camiyle ilgili olarak Belediye Başkanı’nın “farklı bir cami olmalı” dediği ve ardından Tokyo Camisi’ni örnek gösterdiği haberi yer almaktadır. (1) “Farklı bir cami” kavramı ile “Historisist” diyebileceğimiz Tokyo Camisi arasında nasıl paralellik kurulabildiğini anlamak zordur. Mimar-yöneticilerin kafası karışıkken, halk bir yana, gazetecilerin kafasındaki modern cami imgesinin açık ya da net olması beklenebilir mi? İnternette yer alan bir haber sitesinde, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın “çağdaş cami projeleri ile camilere estetik kazandırılacağı, cami kavramının yeniden şekillendirileceği” açıklamasına yer verilmiştir. (2) Çarpıcı olan, bu sevindirici haberin başlığıdır: “Yeni Süleymaniye ve Selimiyeler İnşa Edilecek!” Başlık, gazetecinin Diyanet yetkililerinin açıklamalarından pek de bir şey anlamadığını göstermektedir. Olasılıkla Türkiye ortalamasının üzerinde eğitim seviyesine sahip bir gazetecinin “cami” denince aklına gelen 16. yüzyılın şaheserleri Selimiye veya Süleymaniye’den başkası değildir. Dolayısıyla sokaktaki insanın sahip olduğu çağdaş cami imgesinin daha üst düzeyde olabileceğini düşünmek hayaldir.

20. YÜZYIL CAMİ MİMARİSİNİN TEMEL SORUNLARI

1.Arsa seçimi ve bina gereksinimi:

Günümüz camilerine ilk bakışta, arsa seçiminde herhangi bir ölçütün bulunmadığını söylemek mümkündür. Şehircilik bilimi, mevcut ya da yeni planlanan bir yerleşim söz konusu olduğunda kentsel donatı olarak ne büyüklükte bir ibadet yapısı gerektiğinin hesabının yapılmasını gerekli görür. Son 50 yılda inşa edilen camilere bakıldığında, yerleşimin gereksinimi ya da yerleşim sakinlerinin talebi olup olmadığına bakılmaksızın binlerce cami inşa edildiği anlaşılmaktadır. Arsa, genellikle belediyeden tahsis yoluyla elde edilmektedir. Bu arsaların çoğunlukla yapıya erişim, kent silüeti ya da yerleşim

dokusuna uyum açısından sakıncalar içerdiği izlenmektedir. Ana ulaşım aksından binaya ulaşımında en sık karşılaşılan sorun, binaya kible cephesinden yaklaşılmasıdır. Osmanlı devri örneklerine bakıldığında arsanın her zaman ideal konumda seçildiği, binaya erişimin ustaca mimari çözümlerle sağlandığı görülmektedir.

Pek çok yerleşimde birbirine neredeyse komşu denebilecek mesafede camiler inşa edilmiştir. Hesaplamalara göre bir mahalle ya da köyde yer alan camilerin kapasitesinin, yerleşimin nüfusundan fazla olduğu örnekler vardır. Birkaç yüz nüfuslu bir köyde bin kişilik cami yapılması rastlanabilen bir durumdur. Bu tutum, savurganlıktan başka bir anlam içermemektedir.

2. Yan işlevlerin seçimi:

Osmanlı dönemine baktığımızda, külliye içerisinde yer alan camileri bir yana bırakırsak kentsel dokuda tek başına yer alan camilerde yan işlevlere yer veren örneklerin çok sayıda olmadığı gözlenir. Eminönü Rüstem Paşa Camisi gibi çarşı içerisinde, dükkanlardan oluşan bir alt katın üzerinde konumlandırılmış cami örnekleri “mimarca” tasarlanmış binalardır. Günümüz camilerinin neredeyse tamamı bir çarşı katının üzerinde yer almaktadır. Bu nedenle, meslektaşlar arasında hipermarket+cami biçiminde bir tipolojinin varlığından söz edilmektedir. Bu oluşum, caminin yaşaması için gelir gereksinimi olduğu gerçeğiyle açıklanmaktadır. Ancak, mimari çözümün yetersizliği, çarşı/dükkanlardan oluşan alt katın caminin mimarisine uyumsuzluğu, çoğunlukla camiden daha çok ön plana çıkması, levha/tabelaların estetik kirlilik yaratması olumsuz yönlerden bazılarıdır. Ayrıca, ticari işlevin maddiliğinin caminin ruhani yapısına ters düştüğünü söylemek de mümkündür. Caminin, imam/müezzin lojmanı ve benzeri yan işlevleri alt katında barındırdığı örnekler de vardır. Her iki durumda da sorun, cami işleviyle, yan işlevlerin mimari olarak kaynaştırılmasının mimari olgunluk içermemesi, iki farklı işlevin birbirinden bağımsız iki farklı düzlemde çözülmesinin başarılmasındadır.

3. Mimari-teknik yeterlik / denetim:

1999 Gölcük Depremi'nin etkisiyle yapı güvenliğinin önemi ortaya çıkıncaya kadar, ülkemizde inşa edilen camilerin büyük bir bölümünün her türlü resmî denetimden neredeyse muaf tutulduğu bilinmektedir.

Arsa belirlenip, bir cami yaptırma derneği kurulduktan sonra, yerel yönetimlerin çoğunlukla mimari projeyi ve mühendislik projelerini denetime tabi tutmadıkları, inşaat sürecinin de hiçbir şekilde denetlenmediği bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla, bu binaların başta mimari çözümleri olmak üzere, mühendislik hizmetleri bağlamında sahip oldukları güvenilirlik düzeyi inşaatı sürdüren grupların insafına, varsa süreci takip eden teknik elemanların mesleki becerilerine bırakılmıştır.

Estetik boyutunu bir yana bıraktığımızda, kontrolsüz inşa edilmiş bir caminin deprem, yangın ve benzeri durumlarda, binlerce insan için yaratabileceği tehlike tüyler ürperticidir.

4. Mimari üslup / kubbe mimarisi – cami sembolizmi

Yukarıda da sözü edildiği gibi, son 50 yılın camileri, çoğunlukla Klasik dönem dediğimiz 16. yüzyıl camilerinin kötü birer kopyası olarak inşa edilmiş yapılardır ve ortak özellikleri kubbeli olmalarıdır. Kopyalama işleminin birebir yapılmaması, kimi zaman farklı camilerden farklı biçimsel öğelerin seçilerek yeni yapıda birarada kullanılması, kimi zaman da arzu edilen yapının büyüklüğüne bağlı olarak kopya edilen caminin oran ve boyutlarının bozularak yeni yapıda uygulanması, tarihsel yapıların özgün görünümünden çok farklı yeni bir mimarinin doğmasına yol açmıştır. Yüzlerce yılın deneyimiyle biçimlenen Osmanlı cami mimarisinin 20. yüzyıl kopyaları ne yazık ki ucube yapılara

dönüşmüştür. Osmanlı mimarisini iyi tanıyan mimarlarca yapılmış nitelikli “Historisist” camiler varsa da, bunların sayısı birkaçı geçmemektedir.

Kullanıcıların olmasa bile, cami yaptırıcılarının ortak arzusunun “kubbe” olduğu anlaşılmaktadır. Toplumsal olarak kutsal addedilen ibadet yapıları, bu özelliklerine bağlı olarak işlevsel ve sembolik öğeler barındırır-lar. Peki, kubbe cami mimarisinin olmazsa olmaz bir sembolik öğesi midir? Gerek Osmanlı coğrafyasına, gerekse de diğer ülkelerin mimarisine baktığımızda böyle bir yargının mümkün olmadığı ortaya çıkacaktır.

Bilindiği üzere ilk camiler kubbeli yapılar değildi. Cami mimarisinin değişmezleri ibadet edilecek yönü belirleyecek bir mihrap, vaaz için minber ve vaaz kürsüsü ve son olarak insanlara namaz vaktini bildirmek için minareden ibarettir (Kaldı ki, minarenin işlevi de sorgulanmalıdır. Geçmişte olduğu gibi müezzinin şerefeye çıkıp, ezanı okuması gerekmediğinden, minarenin işlevi günümüzde sembolik düzeydedir. Dolayısıyla, cami mimarisinde minarenin yeri ve tasarımı gözden geçirilmelidir. Sembolik anlamına karşın, günümüz camilerinde, yapının kendisiyle son derece oransız, yüksek minarelerin inşa edilmesi, üzerinde durulması gereken bir başka sorundur). Kubbe, temelde sembolik değil, işlevsel bir mimari unsurdur. Endüstri Devrimi öncesinde geniş bir mekânı örtmenin en elverişli yolu olarak tarih boyunca kullanılmıştır. 19. yüzyılın ardından, çelik ve betonarmenin gelişmesi ile işlevi büyük ölçüde sona ermiştir. Kubbe, kendisine yüklenen sembolik anlam ve günümüz yapıcılar eliyle, 20. yüzyıl cami mimarisinin “vazgeçilmez” unsuru haline getirilmiştir.

İslam dininin ilk camileri ile günümüz camileri arasında benzerlikler azdır. İlk dönemlerden bugüne cami mimarisi sürekli gelişim göstermiş, İslam dininin yayıldığı farklı coğrafyaların özelliklerine bağlı olarak birbirinden çok farklı görünümlere ulaşmıştır. Dolayısıyla, cami mimarisi değişmez unsurlardan oluşan bir kavram olmadığı gibi, formalist beklentiler de içermez. Öyle olsaydı ilk camiden bugüne hep aynı bina yapılırdı. Anadolu’daki geleneğe bakarsak, geçmişte hiçbir caminin bir diğerinin kopyasının olmadığını görürüz. İnşa edilen her yeni camide mutlaka bir yenilik, yeni bir üslup, teknolojik gelişme izlenir. Osmanlı mimarisinde birbirinin aynı cami bulmak sanıyorum ki olası değildir. Erken Osmanlı, Klasik dönem, 19. yüzyıl camileri üslup olarak birbirinden farklıdır. Hiçbir dönem kendinden önceki dönemi taklit etmeye yönelmemiş, döneme özgü mimariyi yaratmıştır. Öte yandan, Anadolu coğrafyasında, kubbeli camiler azınlıktadır. Teknolojik zorluğu ve pahalı bir imalat olması nedeniyle Hanedan mensupları ve varlıklı yönetici sınıf dışındaki halkın kubbeli cami yaptırması çoğunlukla mümkün olmamıştır. Dolayısıyla Anadolu’nun yaygın ve geleneksel cami tipinin, tarih boyunca, çatılı camiler olduğunu anlaşılmaktadır.

20. YÜZYIL CAMİ MİMARİSİ ÜZERİNE ARAŞTIRMALAR

Çağdaş üslupta cami tasarımlarının üretimindeki yetersizlik, bu konuyu ele alan araştırma ve yayınlara da yansımıştır. Ulusal yayınlara göz atıldığında, konuyla ilgili bir dizi makalenin bir bölümünün cami tanıtım yazıları, bir bölümünün ise ülkemizde cami tasarımında yaşanan karmaşayı anlatan makaleler olduğu görülür. Cami mimarisinde yaşanan karmaşayı ele alan yazılar arasında Prof. Kuban’ın makaleleri ilk sırada yer almaktadır. (3) Cami tanıtımı için kaleme alınmış yayınların, Kocatepe Camisi, TBMM Camisi, Etimesgut Zırlı Birlikler Camisi, Bangladeş İslam Teknik Eğitim ve Araştırma Merkezi Camisi gibi örneklerle yoğunlaştığı söylenebilir. (4) Bu çerçevede, Türk mimarların yurtdışında gerçekleştirdiği cami projelerini ele alan yayınların toplam içerisinde azımsanmayacak bir grup oluşturduğu görülmektedir. Ulusal yayınlar bağlamında, 1999 yılı içerisinde ilkini Mimar Kaya Gönençen’in, diğerini Mimar Çelik Erengeçgin’in hazırladığı iki çalışma, bu konunun gündemde yer almasına katkıda buldukları için, özellikle anılmalıdır. (5) Uluslararası yayınlar arasında üç kitap önemlidir. Bu yayınlardan ilki, İsmail Serageldin ile J. Steele’in 1996 tarihli kitabıdır. (6) İkinci sırada Renata Holod’un 1997 tarihli (7) ve üçüncü olarak Hasan-Uddin Khan ile

M. Frishman'ın yine 1997 tarihli kitapları (8) yer almaktadır. Bu yayınların ortak özelliği, çağdaş cami mimarisinin dünyadaki seçkin örneklerini biraraya getirmeyi hedeflemeleridir. Bu nedenle üç kitapta da Türkiye'den seçilen camilerin sayısı, çok bilinen birkaç cami ile sınırlı kalmıştır.

20. yüzyılda ülkemizde gerçekleştirilen çağdaş cami tasarımlarını topluca ele alan bir çalışmanın bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bu konuda üniversitelerimizde hazırlanmış birkaç tez çalışması varsa da, bunlar genellikle Ankara gibi yerel örnekler üzerinde yoğunlaşmış çalışmalardır. (9) Özetle, çağdaş cami mimarisinin, uzak durulmaya çalışılan, mimarlık tarihimizin "tabu" konularından bir olduğu söylenebilir.

TÜRK MİMARLARIN YURTIÇİ VE YURTDIŞI PROJELERİ VE YARIŞMALAR

Bu başlık altında, geçmiş yüzyılların mimari üsluplarını kopya etmeden, çağdaş mimari çizgilerde inşa edilen veya inşa edilmek üzere tasarlanan camilerin irdelenmesi ve tartışılması hedeflenmektedir.

Çağdaş tasarım olarak ele alınabilecek en eski tarihli çalışma Arkitekt dergisinin 1931 tarihli nüshasında yayımlanan Mimar Burhan Arif'in projesidir. (10) Bu proje silindirik kütesiyle çağdaş biçim arayışındadır. Ardından yine Arkitekt dergisinde, bu kez 1953 yılında Güzel Sanatlar Akademisi öğrencisi Emin Artan'ın çağdaş cami projesi yayımlanır. (11) Bu projede, beşik tonoz harimin üst örtüsü olarak göze çarpmaktadır. Mimar Mehmet Sakib Altay'ın Arkitekt'in 1969 tarihli nüshalarından birinde yayımlanan dairesel planlı, kubbe üst örtülü Şikago için cami projesi ise ülke sınırları dışında olmakla birlikte önem taşıyan projeler arasındadır. (12)

1969 yılına gelindiğinde iki uluslararası cami projesi yarışması Türk mimarların isimlerini gündeme getirir. Yaşar Marulyalı ve Levent Aksüt, Londra Merkez Camisi Mimari Proje Yarışması'nda aldıkları ikincilik ödülü ile hem Türk mimarların isimlerini uluslararası platformda duyururlar, hem de proje düzleminde de olsa çağdaş cami tasarımına katkıda bulunurlar. (13) Yine 1969 yılında gerçekleştirilen Uluslararası İslamabad Camisi Proje Yarışması, Mimar Vedat Dalokay'ın birinciliği ile sonuçlanır. (14) Hizmete açılmış olan bu cami, bir anlamda Dalokay'ın yaşam boyu sürdürdüğü Kocatepe Camisi protestosunun doruk noktası gibidir. Aynı yarışmada ikinciliği alan Bülent Özer, Cengiz Eren ve Öner Tokcan'ın projesi ile üçüncülüğü alan Nihat Bindal'ın projesi bu kapsamda vurgulanmalıdır. İslamabad Camisi dışında, Türk mimarlarca projelendirilen ve inşa edilen bir diğer cami Doruk Pamir ve Ercüment Gümrük'ün Bangladeş/Dakka'da gerçekleştirdiği, İslam Teknik Eğitim ve Araştırma Merkezi bünyesinde yer alan yapıdır. (15)

Türk mimarların yurtdışı serüvenleri bu yarışma ve projelerle sınırlı kalmamıştır. 1985 yılında Turgut Cansever'in katıldığı, Mekke Um al-Quarra Üniversitesi Kampüsü Proje Yarışması'nın programında bir caminin yer aldığı görülmektedir. (16) Doğan Kuban ve Cafer Bozkurt, 1988 yılında Abu Dabi'de düzenlenen sınırlı yarışmaya davet edilmişler ve üçüncülük ödülünü kazanmışlardır. (17) Yüksel Erdemir ve Cumhuriyet Keskinok'un Berlin, Ragıp Buluç'un 1990 tarihli Kopenhag camileri için önerileri yurtdışı çalışmalar kapsamında yer almaktadır. (18)

Yurtiçine döndüğünde, ulusal yarışmalarla proje elde edilmeye çalışıldığı görülür. 1947'de yapılan, Ali Saim Ülgen, Orhan Alnar, Prof. Sırrı Bilen, Bedri Kökten, Muhittin Güven, Muhittin Binan, Rahmi Bediz, Vahdet Dobra gibi mimarların katıldığı ve tüm önerilerin Klasik üslupta olduğu Ankara'da yapılacak bir cami için düzenlenen yarışma (19) bir yana bırakılırsa, bu yarışmaların ilki, yukarıda da sözü edilen, birinciliğini Vedat Dalokay'ın Doğan Tekelioğlu ile birlikte hazırladığı projenin kazandığı 1957 tarihli Ankara Kocatepe Camisi Projesi Yarışması'dır. Selim İlkuş ve Nazif Topçuoğlu'nun makalelerinde ayrıntılı olarak dile getirdikleri sürecin ardından bu projenin inşa edilmesinden vazgeçilmiş ve yerine, bir başka yarışma ile elde edilen bugünkü yapı inşa edilmiştir. (20) 1974 yılında Samsun Diyanet Sitesi Mimari Proje Yarışması düzenlenmiş, Vedat İşbilir ve Sevinç Şahin'in projesi birinci seçilerek, uygulanmıştır.(21) Bir diğer yarışma ise, 1988 yılında "Batıkent İslam Kültür Merkezi ile Gençlik ve Toplum Merkezi" adı altında açılmış, programında bir de cami yer alan bu yarışmanın birinciliğini Mimar Özgür Ecevit kazanmış olmakla birlikte yapı henüz inşa

edilmemiştir.(22)

ÇAĞDAŞ CAMİ ÖRNEKLERİ

Türkiye’de “çağdaş cami” kapsamına alınabilecek yapıların sayısının altmış civarında olduğu tespit edilmiştir. (23) Kesin olmayan bu rakama kaynakça taraması, meslektaşlardan elde edilen bilgiler ve ülkenin çeşitli yörelerine yapılan yolculuklar sonucunda ulaşılmıştır. Kaynaklarda yer almayan ve henüz varlığından haberdar olmadığımız bazı camilerin eklenmesiyle bu rakamın biraz daha artacağı varsayılabilir. Bugüne kadar; Aksaray’da 1, Ankara’da 10, Aydın’da 2, Bolu’da 2 (biri Akçakoca’da), Bursa’da 3, Edirne’de 1, Erzincan’da 1, Erzurum’da 1, Gaziantep’te 1, İstanbul’da 10, İzmir’de 7, Konya’da 2, Malatya/Balaban’da 1, Mersin’de 3, Muğla/Bodrum’da 1, Nevşehir/Derinkuyu’da 1, Ordu’da 1, Samsun’da 2, Sivas’ta 1, Tokat’ta 1, Trabzon’da 3 olmak üzere toplam 55 çağdaş caminin varlığı tespit edilmiştir. Bu camileri mimari niteliklerine göre üç ana başlıkta incelemek olasıdır:

- a. Eğrisel üst örtülü camiler
- b. Kırık plak/piramidal üst örtülü camiler
- c. Biçim ve kütle denemeleri

A. Eğrisel Üst Örtülü Camiler

Tespit edilebilen çağdaş camiler içerisinde en kalabalık grubu eğrisel üst örtülü camiler oluşturmaktadır. Bunun nedeni mimarların ve mimarlardan daha çok halkın kubbeli caminin makbul olduğu düşüncesinden kurtulamamasıdır. Mimarlarla yapılan görüşmelerde, işverenin caminin kubbeli olması yönündeki yoğun talep ve baskısı sıklıkla dile getirilmiştir. İşverenin bu tutumu karşısında mimarların iki yol izlediği görülmektedir. Bunlardan ilki, Osmanlı dönemi camilerinden hoşta giden bir veya birkaç örneğin seçilerek betonarme teknolojisi ile yeniden inşa edilmesi, diğeri ise tasarımda bir kubbeyle yer vermekle beraber, yapıya çağdaş yorumlar katmaya yönelmektir. Oldukça güç olan ikinci yaklaşımın her zaman estetik sonuçlar doğurduğunu söylemek olası değildir. Ustaca çözümlerle kubbe mimarisine 20. yüzyılın damgasının vurulduğu örnekler de vardır. Hayati Tabanlıoğlu tarafından tasarlanan Çankaya Merkez (1961) ve Mehmet Ali Barman tarafından tasarlanan Tarabya Merkez (1964) camileri kubbeli yapılar olmakla birlikte modernist, Alman Bauhaus ekolünden de izler taşıyan camilerdir. Kare ya da dikdörtgen planlı bu camiler, bina kütesinin oluşumu ve taşıyıcı sistem seçiminde günün üslup ve koşullarına uygun tasarımlardır. Affan Karaca’nın 1960’ların başında inşa edilen İzmir Kemal Paşa Camisi, yapıya gelen eklerle günümüzde tanınmayacak durumdaysa da, özgün tasarımıyla ilgi çekici bir camidir. Dükkanların oluşturduğu alt katın üzerinde yükselen cami, geçiş elemanı olmaksızın platformun üzerine oturan bir kubbeden ibarettir. Kubbenin etek bölümü kemerlerle açılarak harime giriş çıkış verilmiş ve içeriye ışık alınması sağlanmıştır. Hüsrev Tayla’nın Mersin-Tarsus karayolu üzerindeki Aksantaş Fabrikası Camisi Klasik Osmanlı camilerinin gelenekselleşmiş şemasını stilize eden bir çalışmadır. Çok başarılı bulduğum bu camiye tasarlayan mimarın Kocatepe Camisi gibi bir başka örneğe imza atmış olması ise ancak üzüntüyle karşılanabilir.

Bu grupta yer alan bazı örneklerde kubbenin yeni bir teknolojik ifadeyle ele alındığı gözlenmektedir. Vedat İşbilir ve Sevinç Şahin, Samsun Merkez (1982) ve Ali Hüseyince, Edirne Kıyak Baba camilerinde kubbeyi geleneksel biçiminin dışında ele almışlardır. Plan düzleminde geleneksel düzene bağlı kalan bu camilerde, tonoz bantlarının kademelenerek biraraya gelmelerinden oluşan birer kubbe üst örtüyü oluşturmaktadır.

Servet Kılıç’ın Balgat Barbaros (2000), Sadettin Ökten’in Yeşilyurt camileri (2000) ise kubbenin biçim olarak kabul edildiği ancak betonarme yerine çelik+cam malzeme ile simgesel olarak ele alındığı örneklerdir. İstanbul Çapa’da bulunan ve mimar eliyle tasarlanmamış bir yapı olan Saraçdoğan Camisi (1977), beşik tonoz üst örtüsüyle bu grup içinde tekil örnek olarak yer almaktadır.

İlk inşa edildiği dönemde modernist bir görünüme sahip olan bu cami, zaman içerisinde gördüğü müdahalelerle özgünlüğünü kaybetmiştir.

B. Kırık Plak/Piramidal Üst Örtülü Camiler

Osmanlı mimarisinin merkezi mekân geleneğinin çağdaş yorumunu içeren örneklerin yer aldığı bu gruba, kırık plak üst örtülü camiler oluşturmaktadır. Bu camiler, “Osmanlı camisi” imajından çok farklı bir görünüm sunarlarken, bir yandan da Klasik Osmanlı camilerindeki merkezi mekân anlayışını günümüze başarıyla taşıyan yapılardır. 20. yüzyıl yapı teknolojisini kullanarak inşa edilen bu camiler içerisinde en bilineni Vedat Dalokay’ın ülke sınırları dışındaki İslamabad Camisi’dir. Kaya Gönençen’in altıgen planlı Batıkent (1983) ve kare planlı Ahi Evran (1985) camileri ile olasılıkla Sevinç Şahin tarafından tasarlanan 19 Mayıs Üniversitesi Camisi, İslamabad Camisi’nin çizgisini devam ettiren yapılardır. Bu yapılarda cephelerdeki düşey cam yüzeylerle bütünleşen, betonarme kırık plak üst örtü sisteminin varyasyonları uygulanmıştır.

Mahmut Sami Kirazoğlu’nun Kağıthane Mehmet Efendi Camisi’nin (1997) harimi, dört yönde eyvanlarla genişletilmiş kare planlı bir mekândır. Sekizgen planlı piramidal üst örtüye sahiptir. Oğuz Ceylan’ın Yeniköy Merkez Camisi (1986) yine kare planlı bir yapıdır. Eğik plakların oluşturduğu piramidal üst örtüsü vardır.

Turhan Uyaroğlu ile Başar Acarlı’nın ortak eseri olan Kınalıada Merkez Camisi’nin (1964) planı, kenarları birbirine eşit olmayan bir altıgen biçimindedir. Yapının üst örtüsü, tepe noktaları farklı kotlarda olan iki yarım piramitten oluşmaktadır.(24) Mimarlarının işlevsel-organik mimari olarak tanımladığı yapının, bir yelkenliyi andıran üst örtüsüyle bir ada için en uygun biçime sahip olduğu söylenebilir.

Kemal Üstünel’in Bornova Özkanlar Camisi (1983), sekizgen planlı harimi ve çadırı andıran konik üst örtüsüyle yukarıda incelenen piramidal üst örtülü camilerin bir türevidir. Kadınlar mahfelinin hariminin büyük bir bölümünü kaplaması nedeniyle önceki camilerde gözlenen merkezi mekân anlayışından uzaklaşmaktadır.

C. Biçim ve Kütle Denemeleri

Kubbe veya kubbe etkisi uyandıran kırık plak üst örtü sistemini kullanmayan camiler bu grup içerisinde ele alınmıştır. Cengiz Bektaş’ın Etimesgut Zırhlı Birlikler Camisi (1966) bu grupta inceleyeceğimiz en eski tarihli yapıdır. Planı iç içe geçmiş altıgenlerden oluşan harimi betonarme tavan ile örtülmüş, düşey ve yatay bant ışıklıklar ile mekânda doğal aydınlatma sağlanmıştır. Aydın/Söke’de bulunan Hacı Ahmet Özbaş Camisi (1986) betonarme teknolojisinin gereklerine göre biçimlendirilmiş bir örnektir. Aynı mimar tarafından tasarlandığı anlaşılan yine Söke’de bulunan Hacı Emine Gezenler Camisi (1991), önceki caminin farklı bir yorumu niteliğindedir. Her iki yapıda da dikdörtgen planlı harim betonarme kaset döşeme ile örtülmüştür. Bu gruba dahil edilen ve çok tanınan bir diğer cami ise Behruz ve Can Çinicî’nin tasarımı olan, TBMM Camisi’dir (1989). Planı, uzun kenarı mihrap duvarına paralel bir dikdörtgen olan harim, betonarme kirişlerin mihraba doğru kademelenerek yükselmesiyle oluşturulmuş konik bir üst örtüye sahiptir.

Bahçeköy Sabri Artam Camisi (1994), Atilla Artam’ın Kabe’den esinlenerek tasarladığı bir yapıdır. Betonarme perdeden oluşan dikdörtgen prizma ana kütle yapılmaktadır. Dış kütle için yalınlığını tekrarlayan iç mekânda üst örtüyü betonarme kaset döşeme oluşturmakta, ortada yükseltilmiş ışıklık yer almaktadır. Levent Poyraz’ın ODTÜ Camisi (1990) geleneksel çok ayaklı

camileri anımsatan bir düzene sahiptir. Uzun kenarı mihrap eksenine paralel dikdörtgen planlı harim düz tavan ve çatı ile örtülmüştür. Bursa Buttım Camisi (1997) Yücel Sertkaya tarafından tasarlanmıştır. TBMM Camisi ile üst örtü bağlamında koşutlukları olmakla birlikte özgün bir deneme görünümündedir. Ziyaeddin Bilgin'in İzmir'de tasarladığı iki cami, aynı mimarın farklı üsluplarda denemeleridir. Çiğli Organize Sanayii Camisi'nin (1995) malzeme ve sistem seçiminde yapının sanayii tesisleri arasında bulunması faktörünün göz önünde tutulduğu anlaşılmaktadır. Dikdörtgen planlı betonarme kolonat, caminin harim bölümünü çevrelemektedir. Harimin betonarme kolonatin içerisine farklı bir açıyla yerleştirilmiş olması yapının önemli özelliklerinden biridir. Harimin dışında ahşap, iç mekânda ise çelik ve cam yaygın olarak kullanılmıştır. Bilgin'in üzerinde duracağımız ikinci yapısı olan Balçova'daki Uğurlu Camisi (1998) farklı bir üslupta tasarlanmıştır. Simetriden tamamen uzak duran, minareyi giriş kapısının yanına koymakta tereddüt etmeyen mimar, üst örtüde düz tavanı ve kırma çatıyı tercih etmiştir. Organik bir plan düzenine sahip olan yapı, kütle çeşitliliği ve renk kullanımı ile, önceki yapı gibi postmodern izler taşımaktadır. Her iki camide de mimarın geleneksel cami mimarisinin unsurlarını çağdaş yorumlarla ve cesaretle ele aldığını görmekteyiz. Mihrabın eksenden kaydırılmış olması, minberin bir mobilya gibi değerlendirilmeyip, yapının parçası olarak mimariye dahil edilmesi mimarın her iki yapıda da sergilediği ortak bir tutumdur. Osmanlı'dan bu yana gelen geleneksel plan şemasını terk etme konusunda incelenen diğer yapıların girişimlerinin olmaması, Ziyaeddin Bilgin'in denemelerinin daha detaylı araştırmalara tabi tutulması gerektiğine işaret etmektedir.

Çelik Erengezin'in Bursa Eyüp Yıldız Camisi (1996), çelik, betonarme ve ahşabın uyumlu birlikteliğini sergiler. Kareye yakın planlı harimi örten ahşap çatı, harimi çevreleyen kargir duvarlara değil, dışarıdaki betonarme kolon dizisine oturmaktadır. Asimetrik ve organik yaklaşımın, simgesel minare ile uyum içerisinde olduğu izlenmektedir. Asimetrik planlama tutumu küçük bir mescit olan Aksaray Ağaçlı Tesisleri Mescidi'nde de (1998) görülmektedir. Aydın Erkan tarafından gerçekleştirilen bu proje, kare planlı harimi örten tekne tavanı, ahşap payandalarla taşınan kırma çatısı, ahşap ve kargir malzemenin bir arada kullanıldığı minaresi ile geleneksel mahalle mescitlerinin 20. yüzyıl yorumu olarak değerlendirilebilir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

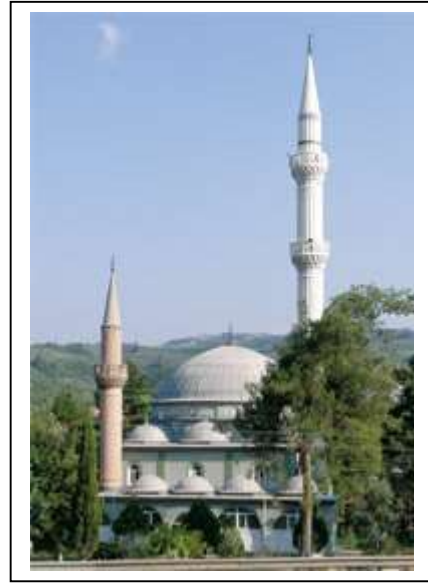
Çağdaş teknoloji ve çağdaş sanat anlayışıyla günümüz mimarisini oluşturmaya katkı arzusunun izleri, bu camilerin tamamında az ya da çok görülmektedir. Arayışın sonucu olan değişimin dozajının her örnekte farklı olmasının sorumluluğu ise, tasarımı yapan mimarlardan çok, kalıpları kırmanın zorluğunda aranmalıdır. Standartlaşmış düşünce kalıpları içerisinde hareket eden bir cemaatin baskısı ve sınırlandırmaları çoğu zaman tasarımcının üzerindedir. Koşulların zorlandığı, kemikleşmiş kalıpların kırıldığı bazı örneklerde, kimi zaman geleneksel çini ve nakış repertuarının kullanımı gibi tasarımın felsefesine uymayan uygulamalar görülmekte, kimi zaman da, mimarın eli yapıdan uzaklaştıktan sonra benzer unsurlar mimariye "hayırsever" kişilerce eklenmektedir. Cesaretle inşa edilmiş modern bir minarenin yıktırılıp yerine klasik olduğu düşünülen yenisinin inşa edilmesi bu bağlamda sözü edilmesi gereken uç uygulamalardan biridir.

20. yüzyılın son çeyreğinde, büyük kentlerimizin yaşanır olmaktan çıkaran çarpık imar faaliyetlerine ve onun parçasını oluşturan niteliksiz mimariye karşı bir tepki -nihayet- doğmuştur. Bu tepkinin bir avuç aydından, sokaktaki insana kadar yaygınlaşması ise ancak 90'lı yıllarda gerçekleşmiş, çevremizi saran binlerce caminin niteliği ya da niteliksizliği bu dönemde konuşulmaya başlanmıştır. 1990'lı yıllar, cami tasarımında özgün arayışların yeniden canlandığı dönemdir. Bugün yapılması gereken, özgün çağdaş cami örneklerinin mimarlar ve geniş halk kitlelerince incelenip, tartışılması ve bu alandaki yeni yorum ve arayışların teşvik edilmesidir. Bitirirken Tahsin Öz'ün 1954 yılında yayınlanan düşüncelerine kulak vermekte yarar görüyorum:

“...Kubbe meselesine gelince; her devrin mimarları asırlar boyu bilhassa mabedlerde geniş mekâna kavuşmak için ne büyük hamleler yapmışlardır. Ancak konstrüksiyon malzemesi, isteklerinin tahakkukuna imkan vermiyordu.

Halbuki bugün bu hususları halledecek çeşitli malzeme bulunmaktadır. Sinan’lar, Davud’lar, Mehmet Ağa’lar bu malzemeyi bulsalar acaba yine kubbede mi kalırlardı? Asla!”

Tahsin Öz, sorunun çözümü için öneride de bulunmaktadır:
“...Hususi teşekküllerin aklına gelen bir şekilde camiler yaptırmağa kalkması reva mıdır? Mimarimiz yeni bir eser vermiyecek midir? Elhasıl hangi cepheden mütalaa edilirse edilsin yeni yapılacak camilerimiz için serbest müsabakalar açılması, salahiyyetdar jürilerden geçirilmesi her yönden bir zarurettir.”(25)

Kaynakça

1. Sabah Gazetesi, 20 Nisan 2006.
2. Haber7, 30 Kasım 2005.
3. Kuban, D. 1967, "20. Yüzyılın İkinci Yarısında 16. Yüzyıl Stilinde Cami Yaptırmayı Düşünenlere", Mimarlık, sayı: 48, s.7 ve 1980, "Çağdaş Cami Tasarımının Kültürel Boyutları", Çevre, sayı: 8, ss.16-19.
4. 1973, "Bir Camii, Etimesgut; Mimar Cengiz Bektaş", Arkitekt, sayı: 3, ss.124-125; 1989, "İslam Teknik Eğitim ve Araştırma Merkezi, Dakka/Bangladeş", Tasarım, sayı: 1, Haziran 1989, ss.36-41.
5. Gönençen, K. 1999, "Cami Mimarisinde Çağdaşlık", Yapı, Eylül 1999, sayı: 214, ss.83-90; Erengeçgin, Ç. 2000, "20. Yüzyılın Son Yarısında Camiler ve Yorumlar", Arkitekt, sayı: 2000/02, Şubat 2000, ss.18-27
6. Serageldin, I. ve J. Steele, derl., 1996, Architecture of the Contemporary Mosques, Londra.
7. Holod, R. 1997, The Contemporary Mosque: Architects, Clients and Designs since the 1950's, Londra.
8. Frishman, M. ve H. Khan, derl., 1997, The Mosque: History, Architectural Development & Regional Diversity, Londra.
9. Öz, A. 1992, Survey on Mosque design in Turkey in Republican Perion. Case Study: Ankara, ODTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, yayımlanmamış y. lisans tezi; Gedik, Ç. 1986, A Study on the Development of the Mosque in Historical Perspective and a Proposal for a Mosque in Oran Town, Ankara, ODTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, yayımlanmamış y. lisans tezi; Işıkyıldız, T. 2000, Contemporary Mosque Architecture in Turkey, ODTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, yayımlanmamış y. lisans tezi.
10. 1931, "Bir Cami Projesi; Mimar Burhan Arif", Arkitekt, sayı: 10, ss.329-330.
11. 1953, "Bir Cami Projesi, Mimar Emin Ertam", Arkitekt, sayı: 9-12, ss.181-182.
12. 1969, "Şikago'da Bir Cami Projesi: Mimar Mehmet Sakib Altay", Arkitekt, sayı: 3, ss.118-119.
13. 1969, "Londra Camii Mimari Proje Yarışması", Arkitekt, sayı: 4, ss.143-145; Yenal, Engin, 1969, "Londra Merkez Camii Mimari Proje Yarışması Üzerine", Mimarlık, sayı: 74, Aralık 1969, s.46.
14. 1969, "Uluslararası İslamabad Camii Proje Yarışması", Mimarlık, sayı: 74, Aralık 1969, ss.33-41.
15. 1988, "Doruk Pamir, Ercüment Gümrük: İslam Teknik Eğitim ve Araştırma Merkezi, Dakka/Bangladeş", Mimarlık, sayı 229, 88/3, ss.35-37.
16. Cansever, T. 1991, "Mekke Um al-Quarra Üniversitesi Kampüsü, Arredamento Dekorasyon, sayı: 1991/8, s.97.
17. Kuban, D. 1990, "Abu Dabi İçin Bir Cami Önerisi, D.Kuban-C.Bozkurt", Yapı, sayı: 104, Temmuz 1990, ss.62-68.
18. 1994, "Profil: Ragıp Buluç, (İslam Kültür Merkezi, Kopenhag Danimarka), Arredamento Dekorasyon, sayı: 65, 1994/12, ss.80-81.
19. 1947, "Ankara'da Yapılacak Cami Projesi Müsabakası", Arkitekt, sayı: 3-4, ss.57-65, 82.
20. İlkuş, S. ve N. Topçuoğlu, 1976, "Kocatepe Camii Muamması", Mimarlık, sayı: 146, 76/1, ss.65-73.

21. 1974, "Samsun Diyanet Sitesi Mimari Proje Yarışması", Arkitekt, sayı: 3, ss.133-147.
22. Batıkent Konut Üretim Yapı Kooperatifleri Birliği, Batıkent İslam Kültür Merkezi ile Gençlik ve Toplum Merkezi, tarihsiz jüri raporu.
23. Çağdaş camiler üzerine bir inceleme örneği olarak bakınız: Eyüpgiller, K.K. 2000, "Türkiye'de Çağdaş Cami Mimarisi: İstanbul'dan Örnekler", Yapı, sayı: 229, Aralık 2000, ss.62-71.
24. Erarslan, A. 1994, "Kınalıada Camii", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, cilt: 4, İstanbul, ss.562, 563.
25. Öz, T. 1954, "Yeni Yapılacak Camiler Münasebetiyle", Arkitekt, sayı: 9-12, s.188.